

Redaktion Ole Høiris · Ton Otto · Ane Bonde Rolsted

DE DØDES LIV

DE DØDES LIV

DE DØDES LIV

Redaktion

Ole Høiris

Ton Otto

Ane Bonde Rolsted

Aarhus Universitetsforlag

Moesgaard Museum

DE DØDES LIV

© Forfatterne

Udgivelse: Moesgaard Museum og Aarhus Universitetsforlag 2014

Fotografier er taget af forfatterne, hvor intet andet er angivet

Forside: Fejringen af De Dødes Dag i Oaxaca, Mexico. Foto: Rafael Martinez de la Cruz

Omslag, tilrettelægning og sats: Jørgen Sparre

Bogen er sat med Adobe Janson og Legacy Sans

Trykt på 130 g Arctic Volume hos Narayana Press, Gylling

Printed in Denmark 2014

ISBN 978 87 7124 358 1

Bogen har modtaget tilskud fra

Aarhus Universitets Forskningsfond

Forskningsprogrammet Contemporary Ethnography, Aarhus Universitet

Indhold

Indledning

- De levende dør – men de døde lever videre** 9
Ole Høiris, Ton Otto og Ane Bonde Rolsted

FORFADERDYRKELSE

- Afdøde og forfædre** 19
i et religionsvidenskabeligt perspektiv
Armin W. Geertz
- Ånd over ånder** 25
De afdøde i et kristendomshistorisk perspektiv
Carsten Bach-Nielsen
- Ritualet for den afdøde** 33
Klaus Markmann Jensen

VERDEN

- De, som dør to gange** 43
Malangan som ting og som repræsentation
Steffen Dalsgaard
- Slægter, status og statuer i Kafiristan** 51
Ulrik Høj Johnsen
- Når dine døde fester med** 57
De Dødes Dag i Mexico
Rafael Martinez de la Cruz og Ane Bonde Rolsted

- Forfædre, fred og fremtid** 65
Genbegravelser i Uganda
 Sophie Seebach og Lotte Meinert
- Om at dele julens ånd** 73
 Jennifer Deger
- Samvær og samtale med forfædre på Manus** 79
Hvordan jeg genopdagede de dødes ånder
 Ton Otto
- Døde munke arbejder videre** 87
Buddhisme og død i Thailand og Burma
 Mikael Gravers
- "Sammen hver for sig."** 95
*Nærhed gennem distance mellem
 de sibiriske tjuktjere og deres forfædre*
 Jeanette Lykkegård

DANMARK

- Arvegods** 105
Om ting, forfædre og efterkommere
 Bodil Selmer
- Hvordan vi slår døden lidt ihjel** 111
Om de afdødes ting i vores hverdag
 Ane Bonde Rolsted og Sofie Maj Thomsen
- At kontakte de afdøde** 119
Spiritisme og klarsyn i Danmark
 Vibeke Steffen

Gengangerlyde 125
Kirsten Marie Raahauge

Hjemfalden 131
Dødens efterklang på danske kirkegårde
Tim Flohr Sørensen

Englen med kun een vinge 137
De afdødes liv i kunsten
Hans Krull i samtale med Ton Otto

Tiden læger alle sår? 145
Sorg- og mindepraksis for døde børn på Mindet.dk
Dorthe Refslund Christensen og Kjetil Sandvik

EPILOG

Forfædrenes endegyldige død og evige liv? 153
Ole Høiris

De levende dør – men de døde lever videre

Ingen kan komme uden om døden. Det er et universelt livsvilkår. Og vi kan heller ikke bare slippe vore nærmeste, når de dør. I næsten alle samfund og kulturer har man en forestilling om, at der sker noget med den døde efter døden. De døde fortsætter på en måde deres liv i forskellige former. Det kan være i form af erindring og betydningsfulde genstande, som folk gemmer og hæger om; det kan være store monumentale bygninger, som den afdødes navn knyttes til; eller det kan være i form af direkte indblanding i de levendes liv eller dialog med de levende. Nok er den fysiske død universel, men hvad døden egentlig er, og hvordan de dødes efterliv former sig, bliver opfattet helt forskelligt i forskellige kulturer og til forskellige tider.

Der er også stor personlig variation i den måde, folk forholder sig til døden på, og denne bog henvender sig til alle, som undrer sig over dødens eksistentielle udfordringer og paradokser. Hvordan kan kroppens materielle tilintetgørelse forenes med troen på en fortsat eksistens? Hvordan kan oplevelse af tab og sorg transformeres til håb og fornyelse? Hvordan kan de afdødes fravær skabe nyt samvær? Vi kan lære meget af andre folks og andre kulturers erfaringer, ritualer og kosmologier. De hjælper os til at sætte vore egne erfaringer og indsigter i perspektiv, og dermed udvider de vores horisont og handlemuligheder. Der er mange forskere og praktikere inden for kirke, psykologi og uddannelse, som mener, at døden og de afdøde har fået for lidt plads i vort moderne samfund. De mener, at folk har fortrængt det universelle livsvilkår, at vi alle skal dø, til marginen af vores bevidsthed, og at det skaber en utryghed og angst, når det uafvendelige sker.

I denne bog vil vi skaffe indsigt i, hvordan døden og især de afdøde alligevel er til stede i det moderne danske samfund, og også hvordan de afdøde ofte opleves helt anderledes andre steder og til andre tider. Til dette formål har vi bedt antropologer, religionsforskere, historikere og museumsfolk om at beskrive forskellige skikke, ritualer, tro og overtro. Disse cases viser, hvordan meget forskellige kulturelle handlingsmåder alligevel handler om at forholde sig til de samme eksistentielle paradokser.

For eksempel peger flere artikler på, at materielle genstande fra arvede ejendele til masker, statuer og monumenter spiller en stor rolle i at skabe kontinuitet, hvor døden ellers skaber diskontinuitet. Med et fokus på døden kommer vi unægtelig også til at fokusere på tiden. Døden udfordrer vores tidsfornemmelse. Mange ritualer har til formål at genetablere et menneskes eksistens gennem transformation til en anden livsform, for eksempel som en æret eller frygtet forfader, der kan blande sig i de levendes liv. Endelig tydeliggør bogens mange eksempler, at døden også altid er en social proces. En social proces, hvor sociale identiteter, pligter og rettigheder etableres og reetableres. På den måde skaber vi os selv og vort samfund gennem den måde, vi husker vores afdøde på.

Bogen er et selvstændigt værk, men er knyttet tæt sammen med udstillingen *De Dødes Liv*, som åbner på Moesgaard Museum den 10. oktober 2014, og som skal stå i mindst tre år. Alle udstillingsdele af *De Dødes Liv* er repræsenteret med kapitler i denne bog, som derfor også kan læses som et uddybende udstillingskatalog. Men bogen omfatter langt flere kapitler og temaer end dem, der vises i udstillingen. Bogen og udstillingen komplementerer hinanden og giver mulighed for forskellige former for viden om livet efter døden og de afdødes fortsatte eksistens blandt de levende. Mens udstillingen giver rum og materialitet til sensoriske og æstetiske oplevelser af udvalgte genstande, atmosfærer og fortællinger, så bidrager bogen med en særlig dybde og en bredere baggrundsviden med mulighed for at opnå indsigt i og forståelse for forskellige oplevelser og kulturelle praksisser. Særligt for bogen er også dens mange nuancer i beskrivelsen af dansk kultur.

Denne bog er opdelt i tre dele. Første del er et generelt komparativt afsnit, som med tre artikler beskæftiger sig med forfædrene fra et religionsvidenskabeligt og historisk perspektiv. Et indblik i og en forståelse for, hvordan forfædrene lever i andre kulturer og samfund, giver os mulighed for at forstå os selv bedre. Derfor er bogens anden del en samling af artikler med eksempler fra verden. Bogens tredje og sidste del stiller skarpt på dansk praksis i dag. Med denne del belyses de dødes overraskende mangfoldige tilstedeværelse i Danmark.

Yupini-figuren fra Enga-folket i Papua Ny Guinea huser landsbyens centrale forfaderånd. Den giver både en samlet identitet og beskyttelse til befolkningen. Genstanden er indsamlet af Jens Bjerre i 1961. Foto: Jacob G. Due, Fotoafdelingen, Moesgård.

Forfaderdyrkelse

Bogen indledes med nogle mere generelle betragtninger over forholdet til afdøde forfædre. Efter nogle eksempler på forfædres indblanding i de levendes liv henviser Armin Geertz til den nyere kognitionsforskning. Her forklares de afdødes fortsatte eksistens ved, at ophobningen af erfaring om andre bliver siddende i os, efter at de pågældende er døde. Det sidder så dybt, at det ikke bare kan forsvinde, selv om den pågældende person fysisk set gør det. Dette kan så komme til udtryk i religion, der med henvisning til forfædrene både kan fungere som middel til at give tilværelsen mening og til at udøve social kontrol. Carsten Bach-Nielsen følger op med en beskrivelse af, hvordan protestantismen fjernede ånderne i vores

verden, og han slutter af med at vise, at med svækkelsen af protestantismen de seneste årtier er ånder og åndelighed vendt stærkt tilbage. Heller ikke hvad ritualer angår, er der nogen stabilitet. Klaus Markmann Jensen beskriver en begravelse i Danmark fra omkring 1800 med fest og druk, noget, vi i dag nærmest vil betragte som blasfemisk og en hån mod den afdøde.

Verden

De følgende bidrag viser med eksempler fra forskellige steder i verden og i den rækkefølge, de indgår i udstillingen, nogle af de mange måder, de afdøde er til stede i de levendes liv. Her møder vi en fantastisk variation i den måde, vi mennesker ser på de afdødes liv. Og vi ser også en tilsvarende variation i den måde, dette afføder handlinger blandt de levende.

Fra Ny Guinea viser Steffen Dalsgaard, hvordan de såkaldte og meget berømte malanganfigurer har skiftet funktion, siden de blev opdaget af besøgende fra Vesten. Fra at være kondenseringen af en afdøds liv og gerning er disse træudskæringer med groteske former blevet turistsouvenirs og endog en slags ikon for landet. Også i Kafiristan har man brugt træfigurer til at repræsentere de afdøde, hvis de var værdige til at mindes på denne måde. Ulrik Høj Johnsen viser, hvordan den danske religionshistoriker Halfdan Siiger i slutningen af 1940'erne fik fat i disse forfaderfigurer fra en svunden før-islamisk tid og bragte dem til Moesgaard, hvor de nu opbevares.

I Mexico bruger man mange forskellige slags figurer til at fejre de afdøde på De Dødes Dag. Rafael Martinez de la Cruz og Ane Bonde Rolsted viser, hvad der ligger bag denne fejring af de døde, noget, der for os danskere kan forekomme helt grotesk. Men netop som i Danmark omkring år 1800 kan denne mexicanske fejring ses som fællesskabets opbakning, når nogen dør. Her er det sådan, at de døde ikke forsvinder, så længe deres familiemedlemmer lever. Dette fører os til Uganda, hvor det også er vigtigt at have sine døde slægtninge i nærheden. Mange måtte pga. borgerkrig opholde sig i flygtningelejre langt fra hjemegnen, og her har de måttet begrave de familiemedlemmer, der døde. Sophie Seebach og Lotte Meinert viser, hvordan det efter freden og folks hjemvenden til deres forfædres jord bliver afgørende at få de begravede med hjem og genbegravet her.

Forfædrenes umiddelbare tilstedeværelse er også et centralt tema i Jennifer Degers beskrivelse af, hvordan den kristne jul og den traditionelle højtid for kontakt med forfædrene falder sammen hos yolngufolket i Nordaustralien. Disse forfædre bidrager også meget positivt til den film, som Deger lavede i samarbejde

Kukukuku folket i Papua Ny Guinea plejede deres afdøde med kærlighed og vedligeholdte kroppene med røgning i seks til ti uger, før de blev bragt til begravelsespladsen. Foto: Jens Bjerre, 1961.

med lokale folk, og måske er forfædrene fulgt med filmen her til Danmark, når den vises på Moesgaard. Målet for disse australske forfædre er med filmen at sætte os danskere i stand til at forbinde os til vore egne forfædre. Også Ton Otto er blevet lovet hjælp fra forfædrenes ånder. Disse kan blandt andet hjælpe ham til at lykkes med udstillingen om de afdødes liv på Moesgaard. Ton Otto beskriver, hvordan han på øen Manus ved Ny Guinea blev indviet til både lokale forfædre og til sine egne, og de forventes nu at stå ham bi, når han anmoder dem om det. I sin ungdom tog han grundigt afsked med alle former for ånder, men gennem sin nyere forskning har han fået indsigt i, hvad det betyder at leve med sine forfædre.

Hjælpsomme afdøde behøver ikke kun at være forfædre. I Thailand og Burma er der munke, der er så hellige, at de balsameres og udstilles i glaskister, hvorefter de kan hjælpe andre, der kommer til klostrene. Gaver til disse munke kan skabe

både en stærk økonomi og politisk indflydelse, og Mikael Gravers viser, hvordan dette igen kan blive udnyttet og bekæmpet af grådige pengemennesker og magtsyge politikere. Men ikke alle forfædre er lige hjælpsomme eller velkomne i de levendes dagligliv. Jeanette Lykkegård følger en konkret 'begravelse' fra Sibirien, hvor problemet netop er at forhindre de døde i at blande sig i de levendes liv. Her fejrer man ikke de døde, men gør en stor indsats for at holde dem væk. Det sker ikke ved at sætte en sten oven på eller en pæl igennem den døde, men ved at udføre de rette ritualer på det rette tidspunkt.

Danmark

Efter denne tur rundt i verden vender vi tilbage til Danmark, som, når man ser nærmere efter, ikke er blevet mere verdsliggjort, end at de døde stadig kan spille en rolle. Bodil Selmer lægger ud med konsekvensen af den ny arvelov, der giver folk langt større indflydelse på fordelingen af deres efterladenskaber. Kun de få, der efterlader noget, huskes; og kun de få, der fra deres afdøde forfædre overtager ting, som de tillægger betydning, husker. Det er også disse arvede genstande, som ingen funktion har, som bare fylder op, og som man ikke kan smide ud, Ane Bonde Rolsted og Sofie Maj Thomsen har lavet en undersøgelse af. De findes i utallige danske hjem, gemt væk på loftet, i kældre eller i skuffer, og ofte føler man også en forpligtigelse til at sørge for, at tingene fortsætter i de næste generationer.

Det er ikke kun gennem genstandene, at vi har en fornemmelse eller erindring om afdøde forfædre. Der er også danskere, der kontakter dem direkte. Vibeke Steffen viser, hvordan spiritisme i forskellige former spreder sig i nutidens Danmark. Selv om de fleste måske ikke helt tror på, at de taler med deres afdøde slægtninge, giver selve seancerne anledning til en refleksion over tilværelsen, noget, der godt kan være brug for i en stresset hverdag. Men der er også nogle, der faktisk mener at opleve spøgelser, ånder eller afdøde helt konkret. Kirsten Marie Raahauge beskriver den slags oplevelser, herunder den hvide dame, som optræder på øverste gang i herregården Moesgaards hovedbygning. Gengangere har optrådt meget livagtigt i en lang række tilfælde. Der er ligesom noget mellem sprækkerne i rationalitetens kolde, moderne verden.

Væguret er et arvestykke fra et hjem nær Aarhus. Det henviser ikke kun til tidens ustandselige gang, men også til slægtens kontinuitet. Foto: Rógvi N. Johansen, Fotoafdelingen, Moesgård

De afdøde skal begravnes, og Tim Flohr Sørensen gennemgår vort forhold til gravstederne. Først holdes de fine og med friske blomster, men tiden gnaver også her, så pasningen overgår til kirkegårdspersonalet, så længe man betaler for det. Livets flygtighed gentages i gravstedets, og efter nogle år sløjfes gravstedet helt. På denne front overgår de døde efter en passende tid til evig glemsel.

Oplevelsen af en elsket persons død er meget stærk, og Ton Otto har i den forbindelse interviewet kunstneren Hans Krull, hvis kone døde efter svær sygdom. I Danmark kunne han ikke finde begreberne til at forstå det skete, men dette fandt han på Bali, hvor man har et helt andet og terapeutisk forhold til det at miste. For Krull spiller kunsten en særlig rolle med hensyn til døden: Den kan give plads til sorg og mening i livet. Og behovet for på en eller anden måde at få mening er også emnet for Dorthe Refslund Christensens og Kjetil Sandviks beskrivelse af, hvordan forældre, der mister deres nyfødte barn, agerer på nettet på Mindet.dk. Også her foregår der ligesom med Hans Krull en næsten ritualiseret helingsproces, hvor livet igen får mening, mens det afdøde barn på en måde stadig er med.

Epilog

I en epilog tager Ole Høiris udgangspunkt i modsætningen mellem den måde, de afdøde mindes i romantikken og i moderniteten og afslutter med at diskutere modernitetens muligheder for dels at afskaffe forfædrene, dels at tildele dem evigt liv. DNA- eller gen-ingeniører kan blive vore skabere, mens kopiering af hjernen til en harddisk kan give evigt liv.

Vores rejse igennem forskellige kulturelle verdener i tid og rum har tydeliggjort, hvordan dødens uundgåelige og universelle realitet har udfordret det reflekterende menneskes fantasi. Døden stiller skarpt på tidens diskontinuitet, på overgang og transformation og på menneskets stræben efter at fastholde kontinuitet på trods af brud. Forskellige kulturer har fundet meget forskellige løsninger på dødens paradokser. Men et gennemgående tema er slægtens kontinuitet gennem generationer og den rolle, som minder har for de afdødes fortsatte eksistens. Døden udfordrer også vores opfattelse af os selv, af vores plads i familie, samfund, natur og kosmos. Har vi en sjæl, som overlever kroppen, eller lever vi videre gennem andres liv som former af information og energi? Forskellige videnskabelige, religiøse og kulturelle opfattelser fostrer forskellige eksistentielle verdener, og vi håber, at læseren vil få et givtigt indblik i dødens og dermed livets mangfoldighed.